

12. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

13. Лубенский А.И. Предварительное расследование по законодательству капиталистических государств / А.И. Лубенский. – М.: Юрид. лит., 1977. – 180 с.

УДК 343.12(477)

ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СКАРГИ НА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ

Ейбатов З. М.,

здобувач кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті досліджено сутність, ознаки та проблеми, що виникають при реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі через призму розгляду скарги на діяння чи рішення слідчого чи прокурора відповідно до чинного законодавства України. Запропоновано необхідні зміни для кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: скарга, змагальність сторін, ознаки змагального процесу, оскарження, форма судового розгляду, гарантії, процесуальна рівність, тягар доказування, суб'єкти доказування, обставини, що підлягають доказуванню, сторона захисту, сторона обвинувачення.

Аннотация: в статье исследована сущность, признаки и проблемы, возникающие при реализации принципа состязательности в уголовном процессе через призму рассмотрения жалобы на действия или решения следователя или прокурора в соответствии с действующим законодательством Украины. Предложено необходимы для уголовного процессуального законодательства.

Ключевые слова: жалоба, состязательность сторон, признаки состязательного процесса, обжалование, форма судебного разбирательства, гарантии, процессуальное равенство, бремя доказывания, субъекты доказывания, обстоятельства, подлежащие доказыванию, сторона защиты, сторона обвинения.

Annotation: the article examines the essence, features and main problem issues arising from the implementation of the competitiveness principle in the criminal process through the prism of the consideration of a complaint about the actions, decisions or omissions of the investigator or prosecutor, in accordance with the current legislation of Ukraine. Proposed necessary changes for the criminal procedural legislation.

Key words: complaint, competitiveness of the parties, features of the adversarial process, appeal, the form of the trial, guarantees, procedural equality, the burden of proof, the parties to the evidence, the circumstances to be proved, the defense, the prosecution.

У сучасних умовах розвитку та реформування судової системи, правоохоронної системи та активному розвитку різного кола суспільних відносин у цілому, не можливо недооцінювати ступінь важливості наявності у громадян можливостей захисту власних прав та законних інтересів. Ми живемо в демократичній, правовій, цивілізованій державі, в якій існує свобода слова, право людини на захист, можливість відстоювати власні інтереси у суді та ряд інших важливих гарантій. Однією з головних, на нашу думку, гарантій забезпечення дотримання прав особи, зокрема у процесі кримінального провадження, яке характеризується підвищеним рівнем ризику порушення законних інтересів з боку правоохоронних органів, виступає засада змагальності сторін.

Змагальність сторін у процесі розгляду справи, як відомо, полягає в розмежуванні функцій, які покладені на різних учасників провадження – функції захисту, обвинувачення, вирішення справи суті по тощо, якими відповідно наділені прокурор, підозрюваний, суддя. Також призначення змагальності полягає у забезпеченні рівності сторін. Вищевказане покликано забезпечити всебічність, законність і повноту прийнятого рішення по справі.

Саме змагальність, тобто свобода отримання, надання суду доказів та відстоювання своєї позиції у справі відрізняє цивілізовану правову соціальну державу від її попередніх історичних форм, яким були притаманні такі форми судового процесу, як обвинувальний чи розшуковий (інквізиційний).

Обвинувальний кримінальний процес характерний, в основному, для періодів рабовласницького ладу і раннього феодалізму. В цьому виді кримінального процесу значна роль належала обвинувачеві, яким була особа, що зазнала шкоди від злочину. Від волі цієї особи залежав початок, продовження або припинення кримінального провадження. Без його вимоги не могло початися провадження. На обвинувача покладался обов'язок доказування, розшук обвинуваченого тощо. Докази можна було отримати в результаті насильства чи поєдинку і вони вважались допустимими та належними на той час. Судочинство було відкритим та здійснювалось в усній формі [3, с. 165].

Що стосується інквізиційного процесу, то він характеризується більшим впливом держави на процес розслідування злочину. Цей вид процесу виник ще в умовах рабовласницької держави. Характерним для такого виду судового процесу є те, що крім основних функцій суду, стосовно здійснення правосуддя, суддя здійснював і обвинувальні та слідчі функції. Обвинувачений у такому процесі був позбавлений можливості належного захисту і розглядався як об'єкт, а не як суб'єкт процесу. Докази носили лише формальний характер, а «царицею доказів» визнавалось визнання обвинуваченим своєї вини [3, с. 165].

Змішаний кримінальний процес полягає у поєднанні двох зазначених вище видів кримінального процесу. Для нього характерна змагальна побудова судового розгляду [3, с. 165].

Змагальність дає можливість реалізувати на практиці принцип: «Хай буде вислухано й іншу сторону» (*audiatur et altera pars*), врахувати всі доводи захисту та у разі їх підтвердження ухвалити виправдувальний вирок [4, с. 48].

Тому, метою написання статті є аналіз поняття змагальності сторін, його основних ознак, зокрема, через призму відносин учасників, що складаються у процесі розгляду скарг на рішення, діяння уповноважених суб'єктів.

Питаннями змагальності у кримінальному процесі займалася досить значна кількість науковців, таких як: Ю.М. Грошевий, М.М. Ковтун, В.З. Лукашевич, М.Є. Шумило, М.М. Полянський, І.Л. Петрухін, М.С. Строгович, О.Г. Яновська, А.Л. Равлін, Т.М. Добровольська, В.П. Півненко, В.М. Галкін, О.О. Мохонько, С.О. Ковальчук, В.Т. Малярєнко та ін. Однак певний спектр питань, що стосуються змагальності під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні залишається актуальним та невирішеним.

Аналізуючи Конституцію України, а саме статтю 3, можна помітити, що утвердження прав і свобод людини є одним з головних обов'язків держави. Саме це визначає її напрям розвитку в бік правового суспільства. В Україні права і свободи людини і громадянина підлягають судовому захисту (ч. 1 ст. 55 Основного Закону), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України) [1]. Саме тому, можливість захисту прав осіб у судовому порядку виступає однією з фундаментальних засад функціонування держави в цілому.

Крім того, Основний Закон у статті 129 [1] фіксує основні засади судочинства, що є міжгалузевими та універсальними для всіх видів судочинства. Серед багатьох інших законодавцем виділено засаду змагальності сторін. Крім того, вказане положення знайшло відображення і в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), а саме в статті 22 цього нормативно-правового акту [2].

На нашу думку, логічним було б розпочати з наведення єдиного та повного поняття «змагальності», адже визначень вказаної категорії є більш ніж достатньо, і всі вони несуть у собі раціональне зерно.

Наприклад, М.М. Полянський розуміє під змагальністю визначений метод пошуку істини, який полягає в змагальності сторін, здійснюваній і контрольованій за активної участі суду у розгляді справи [6, с. 100].

На думку М.С. Строговича, який належить до основоположників вчення про змагальність у кримінальному процесі, змагальністю є така побудова судового розгляду, в якій обвинувачення відділено від суду, який вирішує справу; обвинувачення і захист здійснюються сторонами, наділеними рівними правами для відстоювання своїх позицій і спростування позицій протилежної сторони, причому обвинувачений (підсудний) є стороною, яка користується правом на захист; суду належить управління процесом, активне дослідження обставин і вирішення самої справи [9, с. 189].

Ми вважаємо, що всі ці поняття відповідають дійсності, адже відображають у собі всю сутність та призначення засади змагальності. Проте потрібно більш детально розглянути її у розрізі питання розгляду скарг на рішення, дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора.

На нашу думку, існування можливості оскарження наведених вище рішень чи дій, бездіяльності вже є гарантією дотримання засади змагальності у процесі, адже забезпечує підозрюваному чи його представнику реальний спосіб захисту своїх прав. Тому, частково раціональне зерно є в думці В.П. Півненка, який вважав, що змагальність – не засада (принцип) кримінального судочинства, а лише гарантія реалізації принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження справи у суді [5, с. 73–77]. Проте, ми вважаємо, що змагальність, все ж таки, є однією із засад здійснення правосуддя та характеризує форму його здійснення.

Крім цього, вважаємо за доцільне виокремити і певні складові принципу змагальності. Зокрема, Г.В. Соловей, розкриваючи зміст змагальності, перелічує такі ознаки, як розподіл основних кримінально-процесуальних функцій – обвинувачення, захисту й вирішення справи; процесуальна рівність, яка полягає у тому, що кожен із учасників кримінального процесу наділений рівними правами й несе обов'язки, які відповідають їх процесуальному становищу та те, що суд не втручається в процес доказування [8, с. 885].

На нашу думку, перша риса змагальності, наведена автором є безсумнівною, адже функції захисту, обвинувачення та вирішення справи чітко розмежовані законодавцем та ними наділені виключні органи.

Ознака процесуальної рівності не менш важлива для змагальності у процесі, але вже більш проблемна через різні можливості сторін обвинувачення та захисту на збір доказів у справі. Зокрема, отримувати показання, від осіб, тобто проводити докази має право виключно сторона обвинувачення за чітко прописаною процедурою, а особи, які допитуються мають обов'язки щодо надання достовірних відомостей, не ухилення від явки до слідчого, прокурора тощо. У сторони ж захисту є можливість лише отримувати пояснення від осіб, і ті лише за згодою останніх. Проте, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України показання не є джерелом доказів в обов'язковому порядку [2].

Скарги на рішення, дій чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора розглядаються слідчим суддею. Тому, слідчий суддя, фактично також виступає учасником вказаного розгляду, і на нього теж поширюється засада змагальності, зокрема створення умов для її забезпечення. Слідчий суддя не може за власною ініціативою розпочати розгляд, це можливо лише на підставі поданої скарги. Факт подання скарги вже є проявом засади змагальності, адже для змагальної процедури притаманна наявність різних позицій у сторін, які вони доказують у

процесі розгляду справи. Зокрема, правова позиція захисту, з питання розгляду скарги, кардинально відрізняється і суперечить позиції правоохоронного органу чи особи, дії якої оскаржуються.

Характерною рисою для процедури змагальності є доказування тієї позиції, яку відстоює сторона у справі. Щодо питання доказування позицій у справах із розгляду скарг, то КПК України чітко не закріплює який суб'єкт несе тягар доказування щодо обставин, які зазначені у поданій скарзі, так само і не знайшло закріплення коло обставин, що підлягають доказуванню у цьому випадку.

Стаття 91 КПК України закріплює обставини, що підлягають доказуванню, і тягар такого доказування, відповідно до статті 92 КПК, в більшості випадків лежить на стороні обвинувачення, проте обставини, щодо яких слідчий суддя розглядає скарги, свого закріплення у цій нормі не знайшли, тому і не вирішеним залишається питання щодо суб'єкта доказування.

Проте, зважаючи на те, що скарга обов'язково повинна містити, крім викладу фактичних обставин, що оскаржуються, докази, які підтверджують наявність вказаних обставин. Беручи до уваги положення ч. 1 ст. 22 КПК України, можна дійти висновку, що тягар доказування щодо предмету скарги покладається на особу, що подала таку скаргу [2].

Поруч з цим, існує необхідність доказування правової позиції сторони, дії якої оскаржуються. Тобто, поруч із наданням доказів стороною скаржником, слідчий чи прокурор мають право довести законність та належність вчинених ними дій чи прийнятих рішень. Варто звернути увагу, що слідчий чи прокурор наділені саме правом, а не обов'язком спростування доводів сторони скаржника, адже участь у розгляді такої скарги не є обов'язковою для зазначених суб'єктів.

Тобто, ми прослідковуємо типову картину для змагального судового процесу – наявність двох конфлікуючих правових позицій, представники яких доказують свою правоту.

Враховуючи наведене вище, вважаємо за доцільне погодитися з поглядами С.О. Пшенічка, який стверджує, що тягар доказування розподіляється між сторонами, а «обов'язок постановлення законної, обґрунтованої та мотивованої ухвали за результатами розгляду скарги покладається на слідчого суддю, однак повноваження слідчого судді зі збирання доказів для встановлення локального предмета доказування є обмеженим [7, с. 11].

В чому ж полягає така роль слідчого судді, та які обмеження в ньому є? Якщо виникає ситуація, що сторона розгляду не може самостійно забезпечити надання необхідних доказів для підкріплення своєї правової позиції, то суд може сприяти їх отриманню, шляхом задоволення відповідного клопотання.

Виникає думка, що в такому випадку слідчий суддя накладає на себе повноваження однієї із сторін у справі, чим порушує та нівелює засади безсторонності та справедливості розгляду справи судом. На нашу думку, вказана думка є хибною, адже суддя не стає на сторону когось одного із учасників провадження, а лише сприяє отриманню доказів, які будуть досліджені ним та можуть суттєво позитивно вплинути на подальше рішення, зробивши більш мотивованим та обґрунтованим. Суддя не представляє ці докази самостійно, а лише створює можливість для їх отримання стороною у справі.

Крім того, вказані дії, а саме сприяння отриманню доказів стороною процесу, слідчий суддя може вчиняти лише за ініціативою сторони, що виключає можливе свавілля з боку суду.

У цілому ми можемо говорити, що засада змагальності несе особливе значення під час розгляду скарг та у кримінальному процесі в цілому, адже виступає гарантією захисту та відновлення порушених прав та інтересів особи. Значення змагальності полягає і в тому, що саме ця засада визначає процесуальне становище сторін, можливість та ступінь їх взаємодії, їх права та спосіб участі у процесі доказування та розгляді справи. Це свідчить про невичерпну актуальність вказаної теми для подальших більш детальних та глибоких досліджень. Крім того, прослідковується і тенденція наявності колізій у нормах процесуального законодавства з цих питань, що потребують негайного вирішення для оптимізації та належного функціонування правосуддя, для забезпечення реальної рівності сторін у справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 1996 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Власова. Г.П. Види кримінального процесу: історично-правові аспекти / Г.П. Власова // Право і безпека. – 2010. – №5(37). – С. 164-169.
4. Петрухин И.Л. Оправдательный приговор и право на реабилитацию : монография / И. Л. Петрухин. – М. : Проспект, 2009. – 192 с.
5. Півненко В. Щодо принципу змагальності у кримінальному судочинстві / В. Півненко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 5 (59). – С. 73–77.
6. Полянський Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н.Н. Полянський; под ред. Д.С. Карев. – М. : Изд-во МГУ, 1956. – 271 с.
7. Пшенічко С.О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.О. Пшенічко. – О., 2014. – 20 с.
8. Соловей Г.В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі / Г.В. Соловей // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 883–887 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/2012-1/12cgvvkr.pdf>
9. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2-х т. / М. С. Строгович. – М. : Наука. – Т. I. – 1968. – 468 с.